

Фруктова Я.С.,

доцент кафедри теорії та історії педагогіки

Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка,

кандидат педагогічних наук, доцент;

Радченко Г.М., *магістрантка*

спеціальності «Педагогіка вищої школи»

Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

У статті розглядаються авторські концепції національної школи просвітителів початку ХХ ст. Бориса Грінченка, Лесі Українки, Софії Русової, Якова Чепіги та інших видатних діячів того часу. Здійснено спробу окреслення спільних підходів до розв'язання проблеми розбудови національної школи, виявлення суголосності прогресивних ідей того часу та сьогодення.

Ключові слова: національна школа, національне виховання, національні традиції, виховний ідеал, самоідентифікація.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. На сьогодні провідні вітчизняні науковці (філософи, культурологи, педагоги, психологи, політологи) одностайні в думці, що досягнути високого рівня духовності, стабільності, добробуту можна лише за умови, коли нація розбудовує державу, а держава є гарантом розвитку нації. На жаль, як і в давно минулі часи, перед Україною як державою гостро постають проблеми формування громадянина з високорозвинутою національною свідомістю і самосвідомістю та створення національної еліти (духовно-політичної, освітньо-наукової, культурно-інтелектуальної) як носіїв національної ідеї, культури та духовності, еталона честі та гідності, ідеалу виховання підростаючого покоління. Перед освітянами стоїть завдання формування й плекання не просто гармонійно розвинутої особистості, як зазначено в Законі України «Про освіту», а національно свідомого українського громадянина, який добре розуміє свої права і обов'язки, є соціально активним, має чітко визначену життєву позицію, ідейні переконання, патріотичні почуття, націоцентричний світогляд. Тому освітня парадигма не лише змінюється, а й наповнюється новим синтезом: інтелектуалізму,

раціоналізму, прагматизму з гуманістичною духовністю, у якій українське виховання і школа стають основою формування національного світогляду особистості. Фундаментом, методологічно-філософською основою, найважливішим засобом та джерелом виховання громадянина, органічним компонентом усіх ланок та форм системи освіти залишається на сьогодні національна школа.

Вважаємо, що проблема національної школи має ще багато недосліджених аспектів, зокрема щодо історії її становлення, принципів, форм організації та засобів, методик навчання, які потребують критичного аналізу та наукового обґрунтування. Враховуючи викладене вище, актуальність нашого дослідження зумовлена реаліями розвитку українського суспільства та переглядом вимог як до школи, так і до освіти загалом.

Аналіз наукових досліджень. Останніми роками питання національної школи досліджували І. Бех, М. Боришевський, І. Зязюн, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Б. Чижевський та ін. Науковці стверджують, що виховні можливості національної ідеї, мистецтва і культури у педагогічній діяльності невичерпні, а розвиток відповідального громадянина сучасної держави безпосередньо пов'язаний з системою національних цінностей, що повинні бути запроваджені у систему освіти.

Огнев'юк В. у своїх працях, зокрема в «Освіті в системі цінностей сталого людського розвитку» [11], зазначає, що сучасна освіта і школа, зорієнтовані на збереження та примноження національних традицій і культури, потребують вироблення своєї стратегії майбутнього, що покликана допомогти людині швидше адаптуватися до змінюваності, мають базуватися на національних цінностях та здобутках національної культури та освіти.

На сьогодні в освітянському середовищі України відбувається процес осмислення нових завдань, цілей, цінностей та якості освіти і школи в її людиновимірності й людиноспрямованості. Так, зокрема, О. Сухомлинська у своїх роботах [14] зазначає, що нова мета освіти, яка полягає у створенні змісту національних шкіл, залишається на сьогодні науково не обґрунтованою і до кінця не розробленою, хоча в програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») загальні ідеї її реформування були визначені — національний характер, демократичні цінності, гуманізація, інтеграція. Але на сьогодні вони залишились лише гаслом.

Мета статті полягає в окресленні ідеї національної школи на зламі минулого століття, оскільки саме ці роки стали переломними у її розвитку та визначальними в утвердженні принципів вітчизняної школи, які є актуальними і сьогодні. Вона є необхідною та першочерговою у вихованні та навчанні молодого покоління, поціновувачів і продовжувачів культурних традицій та виховних ідеалів українського народу, покликана плекати справжніх патріотів України.

Виклад основного матеріалу. Формування та розвиток національної школи зумовлені об'єктивним історичним процесом становлення української державності. Універсальна роль національної ідеї дає змогу сформувати національну школу як модель цілісної системи світосприйняття та світорозуміння, почуттів, мислення та діяння, інтересів і характеру розвитку кожного індивіда, мови та культури; забезпечити виконання історичної місії кожної нації. Такий підхід підносить українську освіту на якісно новий рівень — створює передумови для поглиблення національно-державницької самосвідомості та патріотичної зрілості поколінь, утверджує їхню життєву позицію. Ідея національної школи та національного виховання утверджувалася зусиллями не одного покоління громадських культурно-освітніх діячів і педагогів в умовах відсутності власної державності, штучної територіальної розмежованості України. Тому задля успішного розв'язання цієї проблеми необхідно з'ясувати факти історії розвитку української освіти і педагогічної думки, що неможливо без вивчення педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності видатних діячів.

Так, зокрема, Борис Грінченко у своїх роботах «Народні вчителі і українська школа», «Якої нам треба школи», листах до опонентів [5, 6] обґрунтував шкідливість русифікаторських заходів самодержавства, вказав на необхідність створення просвітніх організацій з метою поширення національних ідей серед населення та здійснив практичні кроки щодо українізації навчальних закладів. Аналізуючи педагогічну спадщину Бориса Грінченка, О. Неживий [10], погляди якого ми поділяємо, констатує, що створення національної школи в його розумінні базується перш за все на вирішенні трьох першочергових завдань: здійснення навчання та виховання, спілкування вчителів, дітей та батьків українською мовою; реалізація ідеалу гармонійної особистості відповідно до історичного досвіду, системи

духовних, моральних цінностей українського народу; формування національної самосвідомості, що має у своїй основі особливий національний образ світу. До обґрунтування ідеї української національної школи Б. Грінченко підійшов з різних аспектів: філософського, історичного, соціологічного, педагогічного.

У ті складні часи для України саме Борис Грінченко один із небагатьох бере на себе тяжку ношу — допомогти своєму народові зійти з «безпросвітнього шляху», створити достойну систему освіти. У своїй титанічній теоретичній і практичній діяльності на ниві освіти визначний педагог створив зразок нової національної школи. Головним моментом у вирішенні проблеми національної школи він вважав вільний вибір мови навчання і виховання.

Сучасники Б. Грінченка вбачали в його судженнях вияв «вузького українського націоналізму», проповідь національної винятковості, еґоїзму, обмеженості. Проте він переконував опонентів у тому, що захист національної самобутності зовсім нерівнозначний національній обмеженості, а більш того, тільки активна робота по збереженню національної мови й культури може стати перепорою денационалізації. Які наслідки має денационалізація? На це питання Б. Грінченко знаходить відповідь у видатного вітчизняного вченого О. Потебні. Вона, на його думку, полягає в такому перетворенні народного життя, за якого традиція народу, що втілена, головним чином, у мові, переривається чи послаблюється до такої міри, що є лише другорядним фактором перетворення. При цьому випадки найповнішої денационалізації можуть спостерігатися в житті окремих особистостей, перенесених у середовище іншого народу, але які ще не володіють його мовою. Однак це явище є неможливим щодо цілих народностей, які складаються з осіб різних за віком. Систематизуючи роздуми про національну школу, Б. Грінченко наголошує: «Без народної мови нема і не може бути народної просвіти».

Спільність демократичних поглядів на питання національної освіти й виховання об'єднувала у ті часи й інших діячів української культури, зокрема П. Грабовського, М. Драгоманова, С. Русову, Лесю Українку та інших.

Так, наприклад, П. Грабовський зазначав, що школа мусить бути чинником освіти, а не паморочення, й служити цілому народові: «тоді тільки з неї можна сподіватись пуття, а без того вона нуль, або навіть шкідлива, переважно у нас на Україні, сіючи поміж людом об-

москалення та темряву. Які жнива уродяться з такого сіву, коли він прийметься, і подумати гірко» [4].

Грушевський М. відзначав важливість національної школи, тому що «народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів і ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування» [7, 13].

Драгоманов М. [8] наголошував, що одним із головних завдань українських сил повинна бути боротьба за національну школу, оскільки це зумовлюється її роллю в піднесенні рівня самосвідомості народу.

Леся Українка [15] ретельно проаналізувала стан освіти свого часу, розвинула низку важливих положень про виховання всебічно розвинених, вольових людей, показала всю неспроможність офіційних канонів у вихованні. Вона віддавала перевагу демократичній, глибоко народній функціональній системі навчання і виховання. Видатна поетеса обстоювала рідну культуру, рідну мову, національні традиції у вихованні, а всі виховні проблеми розв'язала в світлій завдань громадянського виховання. Думки Лесі Українки про народну освіту не можна відокремлювати від її переконань.

Франко І. [16] домагався навчання дітей рідною, українською мовою, наголошував на значній ролі краєзнавства як одного із найважливіших предметів шкільного навчання, що дає змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і всією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже це перший ступінь, перша прикмета національної освіти — знати своє найближче оточення, минуле і сучасне свого народу і відчувати себе свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму.

Русова С. все своє життя присвятила пошукам шляхів створення і розбудови української національної школи, її невтомна педагогічна, наукова та громадська діяльність була спрямована перш за все на розробку концепції національної освіти і виховання. Заповітом і наказом звучить її звернення до сучасного покоління: народ, що не має своєї школи, попасає задніх, йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи

й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Тому сучасним гаслом кожного свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа в Україні [13].

Найбільш викристалізованою в науковій спадщині педології є ідея нової української школи — єдиної, діяльної, обов'язкової і безплатної; такої, що базується на принципах активності, індивідуалізації, соціалізації, гуманізації, природо- і культуровідповідності виховання. Найголовнішою ознакою школи суверенної держави є її національний характер. На думку С. Русової, він визначається українознавчим спрямуванням змісту навчання, превалюванням у ньому рідної мови, географії та історії України, природо- і краєзнавства; пристосованістю до народного світогляду, надбань національної культури в цілому. Підґрунтям виховної діяльності школи в незалежній Україні С. Русова проголосила культ своєї Нації і Батьківщини. Водночас вона наголошувала на потребі доведення шкільного життя до розвитку «в дітях широкого почуття симпатії до всіх людей, до якої б раси вони не належали, яку б віру не ісповідували». Тобто, за С. Русовою, національний характер школи має виключати утиски й переслідування представників інших національностей.

Нова школа повинна передусім дати дітям національне виховання, метою якого в широкому значенні є «відбудова Батьківщини», відродження й утвердження незалежної України. Цей національний виховний ідеал, за переконанням педагога, не протиставляється найвищим ідеалам культури й гуманності, тобто має загальнолюдський характер. Серцевиною національного виховання в новій школі і водночас його метою у вузькому значенні С. Русова вважала формування національно-патріотичної свідомості, що включає етнічне, національно-політичне, державно-патріотичне самоусвідомлення особистості. Українська національна школа, на думку дослідниці, має на меті виховувати українськими засобами розумну, працьовиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки, — пов'язану з ним пошаною до всього свого, знаннями того, серед чого вона виростає. З таких дітей Україна справді мала б рідних синів та дочок — щирих працівників на ниві народній, творців її майбутньої літописної долі. Таким чином національна система освіти і виховання має формувати національно свідомих громадян.

Русова С. стверджувала, що національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а отже, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби «задня вселюдного поступу». Адже через повагу до свого народу в дітях виховується шанобливе ставлення до інших народів.

Найдієвішим засобом національного виховання Софія Русова визнає «рідне слово». Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, формується її художньо-образне мислення, засвоюється мораль та історичний досвід народу. Із словом рідним на устах, у думках і почуттях дитина народжується, зростає, розвивається і живе. С. Русова не визнає альтернативи національному вихованню, вважаючи, що тільки національне виховання забезпечує кожній нації демократизацію освіти.

Продовжувачем ідей просвіти був професор Василь Біднов [2], який стверджував, що саме завдяки створенню справжньої національної школи стає можливим виховання молоді на принципах народності, гуманізму, зв'язку з життям народу. Це неминуче веде до здійснення віковичних мрій українського народу про заможне, щасливе життя у своїй незалежній державі. Через національне виховання відбувається розвиток особистості, формуються національний характер і світогляд.

Чималу роль для процесу становлення національної школи мала діяльність Якова Чепіги, автора «Проекту української школи» [18]. У 1910 році у журналі «Світло» була опублікована його стаття «Національність і національна школа» [17], в якій йшлося про вплив шкільного національного виховання на весь подальший життєвий шлях дитини. На думку науковця, рідна мова — це народний скарб; в ньому зібрано й сховано найцінніше, найкраще, найдорожче — все, що підносить людину до найвищих ступенів культурного рівня, все, на чому будується її поступове, моральне, духовне й культурне життя, — його минуле і майбутнє. У своїх працях, зокрема в «Грунтовних принципах нормальної школи», автор деталізує підґрунтя народного, національного, вільного духу української школи й стверджує, що реалістично народна правдива школа може бути витворена тільки в душі нації. Важко не погодитися з науковим твердженням вченого-педагога про зв'язок шкільних знань із невичерпним народним джерелом. Лише той народ ніколи не зникне в проваллі сто-

літь, який зуміє зберегти міцне оперття на культурно-освітній корінь, зокрема на шкільне виховання. А це можливо за однієї умови — мати свою народну національну школу, тільки тоді народ зможе широко розвинути свої духовні сили, збагатити матеріальний добробут, піднятися високо в культурі серед інших народів. Підкреслюємо, що ідеї нової національної школи знаходять відображення у багатьох наукових працях Якова Чепіги. Провідною серед його ідей є думка про вільну школу, в якій відсутні політичні впливи, а в центрі виховання перебуває дитина, з її волею і бажанням творчо мислити і втілювати творчість у практичних діях.

Чепіга Я. зазначав, що для України вільна школа — це втілення психофізичних основ свободи розвитку ініціативи дитини, яка оточена кращими національними надбаннями культури, моралі, етики, народної вишивки та пісні тощо.

Українське навчання і виховання, за І. Бартошевським, — свідоме, патріотичне, християнське, що не містить погорди й зневажливого ставлення до інших народів, бо «Бог уділив кожній народності, кожній нації багато своїх дарів, ними треба тішитися, їх потрібно плекати і остерегатися від всякої несправедливості з боку інших народів, особливо великих імперій» [1].

В основу ідеї національної школи, на думку багатьох українських педагогів, має бути покладено виховний ідеал, що стосується багатовікових традицій виховання молодого покоління. Так, професор Григорій Ващенко, знаний в Європі та довгий час не визнаний в Україні, виділяв різні види виховних ідеалів: большевицький, християнський, загальноєвропейський, націонал-соціалістичний та національний український ідеал. Оскільки саме в сім'ї та родині як осередку нації формується особистість, для молодого людина особливо важливі моральні настанови, людяність, національна державницька ідея. Г. Ващенко [3] вважав, що кожна нація живе самостійним державним і культурним життям, вільно розвиваючи й виявляючи свої творчі здібності й прагнучи до мирного співробітництва з іншими народами світу. Саме на цьому будується система українського виховного ідеалу, що має свої національні фізичні й психічні особливості, своє призначення.

Росіянин П. [12], українець за походженням, виступав проти тих представників суспільства, які заперечували націоналізацію шкіл та вживання української мови.

Окремі аспекти націоналізації школи цього періоду висвітлено в працях П. Смутка, В. Дорошенка та збірнику «Українське питання». Проблемам національної школи та, зокрема, впровадженню рідної мови в національну школу присвячені статті С. Васильченка, Н. Дмитрієва, С. Єфремова, В. Прокоповича, В. Садовського, М. Чубинського.

Слід зазначити, що активні учасники культурно-національного Відродження початку ХХ ст. вважали за необхідне відкривати в Україні національні школи, які б ґрунтувалися на принципах народності, всестановості, моральності, забезпеченні запитів дітей. А головне — з рідною мовою викладання.

Таким чином, спільною особливістю наведених вище публікацій було співчуття авторів шкільній справі в Україні, а також пропагування та обстоювання української мови як мови викладання та основного предмета.

Кінець ХІХ — початок ХХ ст. став нелегким і переломним у становленні національної школи з рідною мовою викладання, оскільки саме у цей час остання стає об'єктом ідейної боротьби української та російської інтелігенції. Полеміка виникла навколо питання вільного розвитку української мови, її суспільного й соціального статусу, права користуватися нею у державних установах, культурному житті, викладання рідною мовою в школах, створення національних шкіл.

Слід зазначити, що ідеї патріотично налаштованих кіл початку ХХ ст. щодо становлення національних шкіл з українською мовою викладання знайшли практичне втілення в умовах розвитку сучасної демократичної держави. Тому без дослідження минулого, усвідомлення об'єктивного історичного зрізу освітніх процесів, на нашу думку, не можливо будувати ефективну національну систему освіти, яка забезпечила б гармонійний і всебічний розвиток підростаючого покоління.

Перспективи подальших досліджень. Сьогодні виховні аспекти родинного та громадського усвідомлення особистості як ніколи актуальні в українському суспільстві, їх вивчають та досліджують філософи, педагоги, психологи, вчителі-практики.

З початку 90-х років ХХ ст., коли Українська держава стала незалежною, на сторінках фахових педагогічних та науково-популярних видань активно висвітлюються проблеми українського націо-

нального виховання в історичному та сучасному аспектах. Однак всі ці питання все ще потребують поглибленого дослідження та наукового обґрунтування, зокрема щодо ідеалу національного виховання.

Джерела

1. Бартошевський І. Педагогія руска або Наука о воспитанію / Іван Бартошевський. — Л., 1891. — 58 с.
2. Біднов В.О. Енциклопедія сучасної України / В.О. Біднов, В.І. Ульяновський. — К., 2003. — Т. 2. — 746 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. — Полтава : Полтавський вісник, 1994. — Т. 1. — С. 11.
4. Грабовський П. Вибрані твори : в 2 т. / Павло Грабовський. — К. : Дніпро, 1985. — Т. 2. — с. 303
5. Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа / Борис Грінченко. — К., 1906. — 50 с.
6. Грінченко Б. Якої нам треба школи / Борис Грінченко. — [3-є вид.]. — К. : Вид. М. Грінченко, 1912. — 24 с.
7. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський. — К. : Веселка, 1991. — 46 с.
8. Драгоманов М.П. Народна школа на Україні / М.П. Драгоманов. — Женева : Громада, 1877 — 152 с.
9. Духнович О. Народная педагогія в пользу учителей и училищ сельских / О. Духнович. — Львов, 1857. — 91 с.
10. Неживий О. Ідеї національної школи в педагогічній спадщині Б. Грінченка / О. Неживий // Педагогіка. — 2009. — № 6. — С. 25—31
11. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк. — К. : Знання України, 2003. — 450 с.
12. Россиянин П. Каинство / П. Россиянин // Украинская жизнь. — 1914. — № 4. — С. 34—47
13. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / за ред. С.І. Коваленко, І. М. Пінчук. — К. : Либідь, 1997. — Кн. 1. — 428 с.
14. Сухомлинська О.В. Цінності в історії розвитку школи в Україні / Цінності освіти і виховання / за заг. ред. О.В. Сухомлинської. — К., 1997. — С. 125—131.
15. Українка Леся Зібрання творів : у 20 т. / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1978. — Т. 8. — 320 с.
16. Франко І. Твори : в 20 т. / Іван Франко — К. : Худож. літ., 1956. — Т. 19 : Філософські, економічні та історичні статті. — 802 с.
17. Чепіга Я. Національність і національна школа / Яків Чепіга // Світло. — 1910. — № 1. — С. 16—29.
18. Чепіга Я. Проект української школи / Яків Чепіга // Світло. — 1913. — № 4. — С. 12—29.

В статье рассматриваются авторские концепции национальной школы просветителей начала XX ст. Бориса Гринченка, Леси Украинки, Софии Русовой, Якова Чепига и других выдающихся деятелей того времени. Сделана попытка определить общие подходы к решению проблемы становления национальной школы, выявить соотношения прогрессивных идей того времени и сегодняшнего.

Ключевые слова: национальная школа, национальное воспитание, национальные традиции, воспитательный идеал, самоидентификация.

The article describes the author's concept of the national school educators of the early XX century, Borys Grinchenko, Lesia Ukrainka, Sophia Rusova, Jacob Chepiga and other outstanding figures of that time. The attempt is given to define the common approaches to solving the problem of the formation of the national school, determined the relationship of progressive ideas of the time and present.

Key words: national school, national education, national traditions, educational ideal, self-identification.